

Пам'ятники для забуття

Оксана Міхеєва

Минуле завжди представлене в сучасному, і наше сприйняття його великою мірою залежить від наших знань про минуле. Реальні події, що відбулися, замінює «образ минулого» – наші уявлення про те, що було. Цей образ може відповідати дійсності або досить істотно від неї відрізнятись. Важливим є те, що коли цей образ укорінюється в людській свідомості, він стає частиною сформованої в ній картини світу, що впливає на людські вчинки та вибір, тобто стає реальністю.

Пам'ятники є одним із матеріялізованих знаків колективної пам'яті. Це знак, який несе певний код, що робить його зрозумілим для однієї групи, бо ж дає їй певну інформацію, яку можна прочитати, і незрозумілим для іншої, яка не має механізму розшифрування цього коду. Це впливає на процес творення ідентичності, тобто відчуття належності до певної соціальної спільноти: району, міста, регіону, держави тощо, яку завжди пов'язуємо з появою відчуття відмінності від інших, хто не є членами цієї групи.

Цей процес може відбуватися природно, а може зазнавати масштабних ідеологічних втручань із боку держави, зацікавленої в закріпленні панівного ідеологічного конструкту у свідомості громадян. В утвердженні такого конструкту важливу роль відіграють не лише пам'ятники (як матеріальне втілення мартиролога видатних «синів народу», героїв та переліку знакових подій), а й складання навколо них офіційних і неофіційних мітів та ритуалів.

Тут цікавим для аналізу видається простір молодого міста Юзівки/Сталіно/Донецька, яке має трохи більше ніж сто років і вважається так званим «робітничим» містом, оскільки поселення від початку були пов'язані з виробництвом і склалися з тих, хто його обслуговував. У дослідженні використовуємо путівники по Сталіно/Донецьку за 1956, 1960, 1968, 1972, 1975/1976, 1983, 1986, 2003 роки.

Якщо розглянути пам'ятники вказаного міста з погляду часу їх встановлення, можна виділити такі періоди:

1. дореволюційні часи;
2. 1920-ті роки;
3. 1930-ті – початок 1950-х років, «сталінські часи»;
4. друга половина 1950-х – середина 1980-х – період, коли при владі були Никіта Хрущов і Леонід Брежнєв;
5. місто часів перебудови (друга половина 1980-х – початок 1990-х років);
6. кінець 1990-х – початок 2000-х років – часи незалежної України.

Це дозволяє розглянути пам'ятники в межах конструкту хронологічного

В основу статті покладено доповідь «Державна ідеологія і конструювання спільної пам'яті про минуле: організоване забуття та феномен пригадування (на прикладі пам'ятників Донецька)», виголошена на круглому столі «Український соціокультурний простір: реальні та актуальні виміри», що відбувся 12 листопада 2005 року в рамках XI Міжнародної наукової конференції «Харківські соціологічні читання».

сприйняття часу, коли маємо справу з певними відмінними періодами, які не можна зводити до одного, хоча вони й мають певну наступність. Сьогодні в місті не залишилося старих пам'ятників, які репрезентували би дореволюційний Донбас: попередній проміжок історії був закороткий, щоб виробити певні образи, які могли би стати матеріялізованими знаками часу. Подальша, «радянська», історія розпочинається для Донбасу

Фото Оксани Міхеєвої

Пам'ятник Джонової Дж. Юзу
(скульптор Олександр Скорих, 2001, Донецьк)

від 1920 року – часу остаточного встановлення тут радянської влади. Будь-які революції спричиняють кардинальні зміни в суспільно-політичному житті країни. Цей різкий перехід часто базується на відторгненні, а часто й на знищенні минулого, яке проявляється в політиці «втрати пам'яті», «організованого забуття» того, що не вписується в новий ідеологічний конструкт державної влади. Образи попереднього часу дореволюційної Юзівки не могли правити для легітимізації нової моделі суспільства та більшовицької влади й тому не були втілені в пам'ятниках і в наступні періоди забудови міста.

Революційна стихія розпочала історію наново, і ця нова історія вимагала певних знакових символів, пам'ятників, які закріпили б у свідомості людей те, що відбулося. Громадянська війна, потреба відбудови вщент зруйнованого Донбасу, складне матеріальне становище, голодне існування не були сприятливими умовами для створення пам'ятників. Однак потреба мати знакові місця пам'яті зреалізувалася у вигляді колективних могил страйкарів, розстріляних під час мітингів, «полеглих комунарів» (які, за лексикою путівників 1956 року, загинули від рук «ворогів народу», у подальших путівниках – «бандитів»), загиблих міліціонерів тощо. На місці цих могил зазвичай установлювали кам'яний знак, а самі могили ставали

місцями поклоніння жертвам минулого режиму.

З описаних у путівниках монументів найдавнішим є пам'ятник досить одіозній фігурі радянського часу – Феліксові Дзержинському, уособленню «карального меча ЧК» і системи карально-репресивних органів радянської держави. Встановлений 1937 року (дуже знакового для історії: саме його сучасна масова свідомість асоціює з піком політичних репресій влади проти власного народу), він має дуже цікаву історію. Спочатку його поставили в самому центрі тогочасного міста, у сквері імені Дзержинського, звідки розпочиналася вулиця Дзержинського. У часи фашистської окупації мешканці міста, ризикуючи життям, переховували пам'ятник від німців. Одразу ж після визволення Донбасу бюст Дзержинського повернувся на своє місце. Вдруге над ним нависла загроза в перебудовні часи, коли в суспільстві розпочався процес «пригадування» негативних моментів власного минулого й була репрезентована альтернативна думка певних груп соціуму (ізолювана від колективної пам'яті суспільства загалом). Однак пам'ятник все-таки встояв і залишився на своєму місці, хоч і загубився

поміж пластикових крамниць, що заповнили площу та сквер, названі тепер Пожежною площею (на честь першої у Юзівці пожежної станції).

1938 року в Сталіно з'явився пам'ятник героям-стратонавтам – Петрові Батенку, Давиду Столбуну, Якову Українському та Серафиму (Сергію) Кучумову. Вивчаючи вплив низького тиску на організм людини, дослідники на гігантській повітряній кулі (субстратостаті) стартували з-під Москви, піднялися на висоту 10 кілометрів, втратили свідомість, і неконтрольована куля, відлетівши від місця старту на сотні кілометрів, почала знижуватися над Сталіно, зачепилася за високовольтну лінію та вибухнула. На могилі загиблих стратонавтів поставили пам'ятник, що зберігся в майже незмінному вигляді (переживши декілька реставрацій) і до сьогодні – фігура людини в костюмі стратонавта.

Ще одна могила стала пам'ятним місцем того періоду. 1943 року, під час визволення Донбасу, загинув командир гвардійської танкової бригади полковник Франц Грінкевич. Солдати й офіцери його бригади побудували на могилі командира високий постамент і втягнули на нього бойовий танк. Спочатку на постаменті був портрет полковника, але згодом, під час реконструкції вулиці Артёма в 1960-х роках, портрет зник, а танк замінили, і сьогодні суспільство

сприймає його як «пам'ятник танкові» або, згідно з написом, як монумент «Вічна слава героям, що загинули у боях за свободу та незалежність нашої батьківщини (1941–1945)». Зміщення виявилось інформаційне послання цього знаку, а також зміст, який мало його хронологічне закріплення (1943), значуще саме для Донбасу, на відміну від дат 1941–1945 років, що репрезентували загальнорадянську модель «Великої вітчизняної війни». Бачимо на цьому прикладі, як по-різному прочитують пам'ятники представники різних поколінь.

Ритуалізація дій навколо цього монумента (урочисте покладання квітів, прийняття в піонери тощо) за радянських часів породило певну порожнечу навколо нього в часи перебудови та незалежності. Це, а також певна містифікація (зникнення портрета, заміна танка й наголос на іншій хронології подій), сформувало, по-перше, ситуацію різночитання його змісту, а по-друге, зберегло його як об'єкт містифікацій (як, наприклад, першоквітневий жарт у місцевій пресі, де було розміщено фото постаменту без танка й подано матеріал, що вночі танк украли й, мабуть, здали на металоллом, спровокувавши довірливих донечан перевірити, чи це справді так).

Ще одним пам'ятником із цього періоду, що зберігся для сьогодення та відображений у путівниках, є бюст Зої Космодем'янської. Прямого стосунку до місцевої історії він не має. Його змістове навантаження було спрямоване на виконання виховної функції: кожна школа боролася за честь носити ім'я героя, і, на прохання школи, що отримала право носити ім'я Космодем'янської, на території шкільного двору було поставлено цей бюст.

Загалом у 1930–1940-х роках через складне матеріальне становище країни й воєнне лихоліття пам'ятники з каменю встановлювали не часто. Тоді розквітла «гіпсова велич»: у скверах, парках, на прохідних заводів тощо встановлювали гіпсові фігури «радянських людей», а також бюсти й пам'ятники Ленінові та Сталінові. Здебільшого вони не мали художньої цінності й дуже постраждали від часу. Пам'ятник Сталінові, поставлений за його життя у місті Сталіні на вулиці Артёма, так само гіпсовий, знесли за одну ніч у 1961 році – зранку на його місці мешканці міста побачили сквер і свіжу клумбу.

Наступний період, другої половини 1950-х – середини 1980-х років, можна вважати ідеологічним наступом держави на соціальну пам'ять. Ідеологічний конструкт знайшов своє просторове втілення, і місто набуло чіткої радянської географії: сім із дев'яти районів міста мали й донині мають імена радянських партійних діячів (Ворошиловський, Калінінський, Будьонівський, Кіровський, Петровський, Ленінський, Куйбишевський), один є втіленням культивованої соціальної ідентифікації – Пролетарський, а останній – нагадуванням про республіканський центр – Київський. У всіх «іменних» районах було виділено місце під пам'ятник означеному діячеві: отож у 1951 році з'явився пам'ятник Семьонові Будьонному, у 1953 році – Сергію Кірову (оновлений

1961 року), у 1963 році – Михайлу Калініну, у 1968 році – Григорію Петровському, у 1969 році – Валеріану Куйбишеву. Климентові Ворошилову як людині, що дала ім'я центральному району, довелося поступитися двом центральним фігурам радянського ідеологічного конструкту в державі та місті. 1967 року на центральній площі Леніна було встановлено головний міський пам'ятник вождеві світового пролетаріату (йому в місті й області на початок 1970-х буде встановлено 160 пам'ятників) та на центральній вулиці Артёма Ворошиловського району – пам'ятник революціонерів, чия діяльність була пов'язана саме з Донбасом – Фьодорові Сергєєву (підпільне прізвище – Артём).

Фактично так було відтворено просторовий конструкт радянської ідеології, з чіткою ієрархією, яка дублювала ієрархію побудованої за принципом демократичного централізму Комуністичної партії СРСР.

Саме в цей час відбувається сакралізація матеріялізованих об'єктів пам'яті. Із міського простору повністю витісняється профанне, побутове, «своє», «рідне», «людяне», «неофіційне». Це добре видно за порядком пригадування в тексті путівників певних пам'ятників. Якщо в путівнику 1956 року описування пам'ятників починається з Тараса Шевченка (напівофіційного, оскільки його репрезентовано як виразника інтересів трудового народу, але певні групи бачили його в іншому контексті – як видатного українського поета), Василія Берві-Флеровського (дореволюційного економіста, соціолога, публіциста) та могил Полеглих Комунарів і Стратонавтів, то в путівниках 1970-х років перші місця в огляді пам'ятників міста посідають Ленін, Маркс, Калінін, Дзержинський та інші партійні діячі.

Така сакралізація викликала досить цікаву реакцію пересічних людей, що намагалися в цьому сакральному все-таки відшукати профанне, побачити у схематизованих, сконструйованих знакових особах радянської влади живих людей. За приклад може правити відомий кожному донечанину ракурс погляду на пам'ятник Артёмові, в якому бачать найперше реальну особу, а не партійного діяча, або ж розмовна назва пам'ятника Пушкіну – «Голова», в побутуванні якої можна додати прихований протест проти того, що людину, яка не нехтувала тілесними відчуттями та з виразним задоволенням їх описувала, позбавлено тіла.

1967 року в Донецьку з'являється візитівка міста: уособлення панівної соціально-професійної групи в місті – пам'ятник Шахтареві (в соціальному прочитанні якого було репрезентовано різні рівні – як реакція на офіціоз – «Ленін із каменем», до нятяку на втрату домінантного статусу та погіршення матеріального стану – «...и кто-то камень положил в его протянутую руку»).

Окрему рубрику становлять пам'ятники-нагадування про революційні та воєнні події. Поетизація більшовицької революції, проголошення її подією світового значення вимагали її остаточної легітимізації за допомогою історичної пам'яті. У 1950–1960-х роках з'являється серія пам'ятників, пов'язаних із по-

діями революцій 1905–1907 років, соціалістичної революції 1917 року: це пам'ятники учасникам «майовки» 1905 року, мирним громадянам, яких розстріляли 1918 року, розстріляним цього ж року червоноармійцям і продзагонівцям. У середині 1960-х років ушановують пам'ять учасників та жертв Великої вітчизняної війни: «Жертвам фашизму» на місці поховань закатованих у концтаборі, «Шурф шахти №4-4 біс, "Каліновка"», куди скидали розстріляних, та інші.

У цей же час у Донецьку з'являється серія «літературних» пам'ятників:

Пам'ятник шахтареві (1967, Донецьк)

Тарасові Шевченку (1955), Іванові Франку (1961), Максиму Горькому й три пам'ятники Александру Пушкіну (1957, 1963, 1969). Жоден із літераторів не мав прямого стосунку до міста, не був із ним пов'язаний і тому не міг бути уособленням колективної пам'яті, що вибудовується на основі досвіду/переживання. Їх дали містові як складову частину ідеологічного конструкту. Шевченко та Франко були речниками не «українськості», а інтересів трудового люду, Горький уособлював пролетарського письменника, а Пушкін символізував головну класичну зірку російськомовної (писаної мовою міжнародного спілкування в СРСР) поезії.

Період перебудови повністю випадає з процесу творення пам'ятників. Різка зміна орієнтирів, розвінчання колишніх героїв, поява альтернативних позицій та сценаріїв розвитку тощо породило ситуацію певної розгубленості щодо того, що саме тепер, у нових умовах, мають репрезентувати пам'ятники. До початку перебудови вони добре вписувалися в чітко побудовану систему вшанування пам'яті в межах конституційованого державою ідеологічного конструкту й репрезентували кодифіковану пам'ять штучно сконструйованої етно-соціальної групи «homo sovieticus». Але новий час вимагав певного перекодування пам'ятників або встановлення нових.

Серія нових пам'ятників, датована кінцем 1990-х, демонструє по-

ліваріантність нового суспільства, можливість репрезентації локальної колективної свідомості й колективної пам'яті окремих соціальних груп. Тут зустрічаємо й феномен суспільного «пригадування», коли в суспільну пам'ять повертаються образи з минулого, доти ізольовані в межах певної соціальної групи, позбавленої права на репрезентацію в офіційному просторі.

Отож «пригадали» й увели – як частину спільної пам'яті всіх донечан про минуле – постраждалих від голодомору та сталінських репресій (Пам'ятник Жертвам голодомору і сталінських репресій), війну в Афганістані (пам'ятник воїнам-інтернаціоналістам), Чорнобильську трагедію, репресованого поета Василя Стуса та інших.

Місто «пригадує» і своє історичне коріння, що сягає поза межі радянського періоду: 2001 року в місті з'явився пам'ятник Джоанні Г'юзу, англійському підприємцеві та засновникові металургійного заводу, промисловий розвиток якого сприяв розвитку регіону та міста. Встановлюють пам'ятник відомому дореволюційному економістові Михайлові Туган-Барановському, повертається увага до пам'ятника, про який не забували, але й особливо не пропагували – економістові, соціологу, громадському діячеві Василію Берві-Флеровському.

Окрім практики пригадування та репрезентації раніше ізольованої в пам'яті локальних груп інформації, протягом цього періоду центральною є акцентуація місцевої історії, місцевих героїв. Це прижиттєвий пам'ятник олімпійському чемпіонові Сергію Бубці, встановлений 1997 року, прижиттєвий пам'ятник Іосіфові Кобзону (проігнорований у довіднику про Донецьк, вірогідно, через специфічне сприйняття цього пам'ятника з боку донечан), пам'ятник видатному тенорові ХХ століття Анатолію Солов'яненку, першому підприємцеві Н. Баліну та інші.

Спостерігається тенденція виводити історичну пам'ять аж зі скитських часів: по місту розставлено скитські кам'яні баби й навіть споруджено пам'ятник всесвітньо відомій скитській пекторалі, яку знайшов на Донеччині київський археолог Борис Мозолевський за участі археологічної групи Донецького державного університету. (До речі, відтворення скито-сарматського компонента колективної свідомості проявляється не лише в пам'ятниках, але й у торговельних брендах, використанні скитського «звіриного» стилю в символіці тощо.)

Суспільства перехідних часів стикаються також із проблемою розірвання зв'язку поколінь через те, що вони мають відмінні спогади. І справді, можна знайти багато ознак цього

процесу, однак у Донецьку подибуємо і яскравий приклад компромісу між поколіннями: пам'ятник відомому партійному діячеві, першому секретареві Донецького обкому КПУ (1968–1976), Героєві Соціалістичної праці Володимирові Дегтярьову. Він залишив по собі таку стійку й добру пам'ять, що навіть у соціологічному дослідженні «Львів – Донецьк: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій суспільних лояльностей», яке проводили протягом листопада – грудня, літні донечани вказували його прізвище, відповідаючи на запитання «Назвіть 3 історичні особи, які відіграли найбільш позитивну роль в історії України». Встановлення цього пам'ятника в 2002 році позитивно сприйняли всі покоління донечан.

За даними соціологічних досліджень, у межах незалежної України регіональна ідентичність у донечан переважає над усвідомленням себе як громадян України. Ознаки цього бачимо й у пам'ятниках. Як уже було зазначено, більшість пам'ятників, установлених в останній десяток років, пов'язані з місцевими діячами та подіями. У місті створюються місцеві традиції (як-от започатковане 1999 року щорічне змагання ковалів на день міста чи заснування парку кованих скульптур, який є одним із цікавих куточків міста і для його мешканців, і для туристів). До речі, досить цікавим є процес перекодування смислів пам'ятників і зміщення акцентів через спостереження за церемоніями та діями навколо них. Скажімо, в радянські часи, за донецькою традицією, молодята, які щойно побралися, зазвичай їхали до площі Леніна й поклали квіти до пам'ятника. У часи переосмислення радянського минулого частина молодят підтримує колишню традицію, а частина покладає квіти біля пам'ятника Шевченкові. Сьогодні все більше розвивається третя традиція – регіональна: молодята їдуть до парку кованих скульптур (де можна зважитися на великих терезах і визначити, чия вага в родині буде більшою, або поцілуватися під пісочним годинником, розрахованим на 2 години: якщо пара витримає поцілунок, шлюб ніколи не розпадеться).

Наостанок іще одне спостереження. За радянських часів формується суто маскулінний образ минулого, що закріплює патріархальність як елемент регіональної ментальності. Патріархальність тісно пов'язана з радянським ідеологічним конструктом, побудованим на культові образу вождя, господаря, який володарює і наводить порядок у державі та родині; відмові від еротизму та сексуальності, творенням образу жінки-товариша, соратника (тобто образу, що набуває рис маскулінності). Серед розмаїття пам'ятників є лише дві персоніфіковані жінки, до того ж, за іронією долі, одна з них ніколи не виходила з дому. Це пам'ятник Зої Космодем'янській, установлений у внутрішньому дворі школи, та пам'ятник Надії Крупській, спочатку поставлений у холі бібліотеки імені Крупської, згодом перенесений на майданчик між першим і другим поверхом, а тепер захований на четвертому, найменш відвідуваному поверсі, спиною до відвідувачів, які піднімаються сходами. Третім пам'ят-

ником із радянських часів, що був наділений рисами жіночості, є тендітна медицина, що стоїть у дворі Медичного інституту (тепер – університету). Ця диспропорція виявляється не тільки у пам'ятниках, але й в описах до них, уміщених у путівниках. Якщо у виданнях 1950-х років жінка присутня в історії Донецька хоча б у переліку діячів підпільних груп часів Другої світової війни або серед революційних героїв, то згодом їх повністю вилучають із текстів репрезентацій пам'ятників міста.

Загалом можна зауважити, що

1. Пам'ятників іншого, «чужого» міста, якщо вони не несуть універсальної інформації, не може прочитати людина, яка не знає певного коду. Із цього погляду, радянська практика встановлення однакових і розтиражованих по всіх містах Союзу

пам'ятників була націлена на створення спільноти, що знає цей код і може прочитувати інформацію, почувачися частиною єдиного цілого.

2. Для тоталітарних режимів характерною є практика «втрати пам'яті», «організованого забуття», коли з пам'яті людей витісняють певні події з минулого, якщо вони не вписуються в ідеологічний конструкт і не слугують легітимації чинного політичного режиму.

3. При чітко вибудованому ідеологічному конструюванні колективної пам'яті пам'ятники можуть правити за позначки закріплення ідеології в просторово-часових координатах міста.

4. За умов ідеологічного тиску на суспільство з міського простору майже зникають (або стають невидимками, бо на них не акцентується увага, чи

перекодовуються) пам'ятники, що репрезентують профанне, на противагу панівному сакралізованому, офіційному.

5. Витіснення профанного зі знакового поля міста може спричинитися до пошуків елементів профанного у сакралізованих офіційних фігурах.

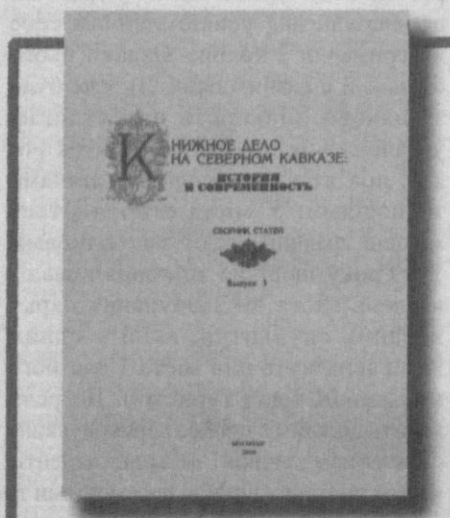
6. Радянська ідеологія з її культом патріархальності, маскулінності, вождизму, образу хазяїна сприяла витісненню жінки з конструкту історичного минулого, історичної пам'яті мешканців міста.

7. В умовах перехідних періодів, коли суспільство перебуває в пошуку нового усталеного конструкту, в пам'ятниках відбувається поступова репрезентація нових соціальних груп, що з'являються в суспільстві, та перекодування наявних пам'ятників відповідно до сучасного сприйняття.

8. Ознакою зміни державної ідеології та соціальної пам'яті можуть бути «переїзди» пам'ятників по горизонталі: з центру на периферію (як пам'ятник Горькому), або по вертикалі (як пам'ятник Крупській).

9. За відсутності політики силуваного забуття і практики зміщення акцентів з'являється можливість репрезентації знакових моментів колективної пам'яті для різноманітних соціальних груп, які, за умов ідеологічного втручання, могли бути ізольовані й перебували під загрозою забуття.

10. У державах, де процес формування національно-державної ідентичності ще не завершився, політична ідентифікація може формуватися передусім на рівні окремих регіонів, що знаходить вияв у пам'ятниках і закріплених за ними інформацією, практиками та ритуалами. □

Книжное дело на Северном Кавказе: история и современность Выпуск 3 Краснодар, 2005

Черговий випуск неперіодичного історико-книгознавчого збірника, що його випускає за редакції Аркадія Слущького Краснодарський державний інститут культури та мистецтв, вийшов як додаток до кубанського наукового часопису «Культурная жизнь Юга России». Як і в попередніх випусках (про них див.: «Критика», 2005, ч. 3, с. 26), певну увагу тут приділено українознавчій проблематиці.

Найбільший інтерес для читача-україніста становитиме публікація листування поета-байкаря Якова Жарка, який від 1904 року мешкав на Кубані, з харківським, а згодом київським літературознавцем Миколою Плеваком (її підготували киянин Віктор Бурбела і краснорець Віктор Чумаченко). У листах йдеться про роботу над підсумковим виданням Жаркового вибраного, яке мало з'явитися 1933 року за редакції Плевака у видавництві «Література і мистецтво», але не побачило світу. Листи становлять інтерес і як матеріал для біографії Жарка, і як характерне свідчення про тогочасні умови праці підрадянського літератора старої формації, який не сприйняв нової влади, свідомо відійшовши на маргінес літературного життя. 70-річний поет відверто розповідає про неодноразове перебування у слідчому ізоляторі краснорецького ДПУ за підозрою у шпигунстві («за це треба дякувати П. П. Филиповичу, що не хотів друкувати «Єгипетських поезій» без того, коли я там був»), труси, знищення чекістами його архіву; просить обмежитися в передмові до вибраного

мінімумом біографічного матеріалу («щоб мене не займали») і датовати сатиричні вірші про радянську дійсність роками століпінської реакції, аби приспати недріманне око цензури.

На жаль, публікація листів є далеко не бездоганною. Текст часто-густо відтворено неточно, трапляються помилки в датуванні, внаслідок чого порушено правильну послідовність листів (досить сказати, що перший лист Жарка друкується... після Плевакової відповіді на нього). Не бракує курйозних неточностей у коментарях і передмові: О. Олеся ототожнено з О. Ольжичем, полтавського видавця Григорія Маркевича – з одеським істориком Олексієм Маркевичем, назву Жаркового поетичного циклу «Morseaux choisis» («Вибрані уривки») передано як «Morse aux choisis» і перекладено – «Морзе для избранных» (с. 218). Якщо видання Жаркових творів, анонсоване в передмові до публікації, прокоментовано з такими ж грубими недоглядами – навіряд чи варто списувати вину на зволікання з його виходом на байдужість «незалежної» України» до творчої спадщини призабутого поета, як роблять це публікатори.

Втім, для збірника в цілому вади розглянутої публікації аж ніяк не характерні і є в ньому прикорм винятком. Іще один матеріал, який стосується українки, – публікація листів з архіву історика кубанського козацтва Прокопа Короленка (1834–1913), яку підготувала Ольга Хвостенко; у них йдеться про долю рукописної спадщини військового діяча та українського літератора на Кубані Івана Попка.

З-поміж інших матеріалів, які стануть у пригоді українським дослідникам, слід виокремити вельми інформативний аналітичний огляд літератури з історії книжкової справи на Північному Кавказі, який належить Ірині Горлової та Аркадієві Слущькому, та публікації з історії кубанської преси початку ХХ століття (автори – Константин Іванов та Юрій Лучинський). Владімір Іванов описує краснорецький примірник Псалтиря Петра Мстиславця 1576 року.

Загалом третій випуск «Книжного дела на Северном Кавказе» закріпив за збірником заслужену репутацію одного з найкращих гуманітарних наукових видань сучасної Кубані.

Степан Захаркін

Ab Imperio 2006, №1

Провідною річною темою казанського кварталника цього разу стала «Антропология мов самоопису імперії та нації». Часопис пропонує авторам передусім замислитися над функціями мови в обдаруванні сенсом соціального та політичного досвіду. Редакторська передмова містить важливу тезу про загрози так званого «ревізійністського підходу» в імперіології, який перенаголошує імперію як ідеологічну альтернативу суверенній державі, демократичному устроєві та міжнародному праву.

Перші матеріали числа присвячено обговоренню природи антропологічного методу. Часопис друкує скорочений виклад виступу президента Американської асоціації сприяння слов'янським дослідженням Кетрин Вердері «Повертаючи антропологів у слов'яніку». Вердері стверджує, що, на відміну від західної антропології, знання, яке продукує етнологія східноєвропейського типу, було здебільшого позбавленим теоретичного наповнення й суто описовим. Далі Вердері подає огляд найновіших західних антропологічних студій із тематики Центральної Європи, здійснених на підставі польових досліджень, і закликає до активнішого залучення потенціалу етнології на пост-советському просторі.

Із цими тезами полемізують наступні статті числа. Німецький антрополог Вольфганг Кашуба наголошує, що, здійснюючи польові дослідження на пост-советському просторі, завжди треба пам'ятати, що свідомість і реакції людей у цих суспільствах надто обтяжені досвідом нагляду з боку держави. Російський історик Михайл

Кром обстоює тезу, що сутність антропологічного підходу полягає не в польових дослідженнях, а в підвищеній увазі до понять і цінностей культури, яка є об'єктом вивчення, у погляді «зсередини», що відрізняється від позиції зовнішнього спостерігача. А російський сходознавець Сергей Абашин критикує Вердері за перенаголошення суто американської перспективи й нехтування підходу, властивого східноєвропейській і російській етнографічній традиції.

Ніколай Крадін і Татьяна Скринікова шукають відповіді, чому в історіографічній традиції державу Чингіз-хана заведено називати «імперією», себто вживати термін, що сформувався у цілком іншому історичному контексті. Анатолій Ремньов і Олеся Сухих у статті «Казахські депутації в сценаріях влади: від дипломатичної місії до імперських репрезентацій» стверджують, що імперська ідеологія Росії «ніколи не була продуманим і завершеним проектом». Сеймур Бекер аналізує, як російські історики ХІХ століття інтерпретували період «монгольського іга», Йорг Баберовскі прагне зрозуміти природу Советського Союзу як багатонаціональної держави, а Пітер А. Блітстайн обґрунтовано доводить доречність аналізу СРСР як суспільства, де одночасно застосовували імперські та націоналізаційні практики, що вибудовували єдину політичну націю і при цьому консервували чи навіть підсилювали численні етнокультурні відмінності.

У рубриці «Архів» Сергей Глебов публікує записку Гайриха Фіка про управління Сибіру, подану Петрові І. Також у числі вміщено нарис болгарського антрополога Ніколая Вукова про долю пам'ятників советській армії на території Болгарії, стаття Еміля Паїна про імперський дискурс у сучасних політичних дебатах у Росії. Рикарда Вульпіус, з одного, й Михайл Долбілов та Даріус Сталюнас, із другого боку, дискутують про коректність уживання термінів «русофіл», «українофіл», «малорос» при описі українського національного руху ХІХ століття і численних ідентифікацій у процесі становлення. Завершують число нарис Єкатерини Кратасюк «Російська історія в телевізійній рекламі: мати чи бути?», історіографічний есей Віма ван Меерса про порівняльні дослідження сталінізму й нацизму та рецензії.

Андрій Портнов